

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ С КОМПОНЕНТИ НАЗВАНИЯ НА ЦВЕТОВЕ В БЪЛГАРСКИ И РУСКИ ЕЗИК

Е. Недкова

Наблюденията ни показват, че прилагателните имена, означаващи различни названия на цветове, са компоненти на множество фразеологизми (фразеологични единици – ФЕ), чието значение най – често е свързано с някакъв образ. Такива ФЕ са продуктивни както в българския език (БЕ), така и в руския език (РЕ) като два родствени славянски езика.

Значителната употреба на ФЕ с компоненти названия на цветове в тези езици е обусловена от нуждите на всекидневното общуване, в което те изпълняват ролята на ярко номинативно-характеризиращо и експресивно средство. В този смисъл интересно е да се направи съпоставка между тези ФЕ в двата езика, което ще даде възможност да изпъкнат както общите моменти, така и характерните за БЕ и РЕ черти «особено като се има предвид, общоизвестното положение, че фразеологията е една от най-специфичните особености на всеки отделен език» [4, с. 212]. Такива наблюдения са безспорно полезни както за теорията на фразеологията, така и поради факта, че дават интересни заключения «относно бита, културата и психологията на народа, който ги е създал» [пак там].

В тази посока е осъществено и настоящото изследване, което има за цел провеждането на съпоставителен анализ между ФЕ с компоненти названия на цветове в БЕ и РЕ.

Целесъобразно е съпоставката между анализираните единици да бъде направена в семиотичен план, като се вземат предвид различията в плана на съдържание, в плана на изразяване и в плана на функциониране. Като отправна точка тук приемаме предложения от руския изследовател В.Г. Гак алгоритъм за съпоставителен анализ на библеизмите в руски и френски език [2]. С оглед спецификата на изследваните от нас ФЕ предлагаме аналогичен модел, който обединява определени лингвистични, културоло-

гични и прагматични параметри, и се характеризира със следните моменти:

1. Съпоставката на ФЕ в двата езика в **плана на съдържанието** ги различава като **еквиваленти и аналози**;

1.1. Ето няколко конкретни примера за ФЕ еквиваленти;

в БЕ: черна душа ('подъл, престъпен, лош човек')

в РЕ: черная душа

*

в БЕ: бяла врана ('нещо рядко, по-различно от другите')

в РЕ: белая ворона

*

в БЕ: синя кръв ('благороднически произход')

в РЕ: голубая (синяя) кровь

*

в БЕ: гледам като бик на червено ('гледам разярено')

в РЕ: смотреть как бык на красную тряпку

*

в БЕ: съшит с бели конци ('неловко, немело, скрито')

в РЕ: шито белыми нитками и много други.

Посочените ФЕ, които като цяло представят разнообразни структурни и семантични типове в двата езика, се характеризират с еднакво денотативно и конотативно значение, напълно или приблизително еднакъв лексикален състав, лексико – граматически показатели, съчетаемост, граматически категории и употребимост – т. е. между ФЕ в съпоставяните езици е налице еквивалентност по всички важни езикови показатели. Цитираните ФЕ са свидетелство за наличието на междуетникова симетрия на формално равнище (вж.: [3, с. 72–81]).

1.2. В по-редки случаи откриваме **фразеологични аналози**, за които е характерна пълна или частична замяна на образа, определящ семантиката на ФЕ. Налице е смислова еквивалентност, т. е. изразяване на едни и същи значения по различен начин.

Например на българската ФЕ *зелена глава* ('млад, неопитен') съответства руското фразеологично съчетание *зеленый конец*. В случая едно и също значение е предадено чрез аналогични ФЕ, като различни са образите, залегнали в тях.

1.3. Нерядко откриваме и такива аналогични ФЕ (еквиваленти или аналози),

при които компонентът цвят в единия език липсва или е заменен с друг.

Например:

в БЕ: бели пари за черни дни ('спестяване за всеки случай на нужда')

в РЕ: деньги на черный день

*

в БЕ: бял като платно ('много блед')

в РЕ: бледный как полотно и др.

1.4. Понякога аналогични по лексикалния си състав и структура ФЕ в двата езика се свързват с различно значение.

Например българската ФЕ *минава ми черна котка път* означава 'претърпявам неуспех в някакво отношение', а руската *черная кошка пробежала* се използва със значение 'произтича разпра между някого'.

От друга страна, в БЕ присъства и аналогична ФЕ *минава черна котка помежду ни*, която се идентифицира по значение с посочената руска единица.

1.5. Разбира се, при една значителна част от ФЕ с название цветове не откриваме съответствие в другия език, т. е. налице е езикова асиметрия. Прави впечатление, че ексцерпираният български ФЕ се характеризират с по – голямо богатство и разнообразие.

1.5.1. С подчертана експресивност се отличават например българските иронични ФЕ, при които поради при наличието на определена парадоксалност в образа (т. е. несъответствие между форма и съдържание) се поражда ироничната отсянка в значението им: *бял като въглен*; *бял като на тенджерата*

та дъното; *бял като кюмюрджия/като циганин* ('много черен') и др.

Сред ексцерпираният руски единици откриваме единствено следната ФЕ с ироничен характер: *дела как сажка бела* със значение ('нещата не вървят добре').

1.5.2. В българския език широко присъстват и ФЕ от типа на клетвите и благословиите, в които е налице компонент название на някакъв цвят.

Например: *Да те забулят в бяло!* *Под бяло да легнеш!* *Под бяло да се засмееш!* *Ега хванеш черния свят* ('да умреш'). *Да те видя на бял кон* ('да се отличиш') и др. Те представляват интересна психолингвистична особеност на нашия език.

Във «Фразеологический словарь русского языка» на А.И. Молотков и в «Българско-руски фразеологичен речник» на А. Кошелев и М. Леонидова не откриваме зафиксирани подобни ФЕ. Като преводно съответствие на българските ФЕ от типа на клетвите *Под бяло да минеш* (*Под бяло да се засмееш*) в РЕ е посочена единицата *Чтобь тебя ни дна ни покрышки!*, която се идентифицира единствено по смисъл, но не и по форма с тях. За да обясним всичките посочени различия между анализираният ФЕ, би трябвало да изтъкнем наличието на двата основни фактора, които ги определят – **обективен и субективен** [2, с. 55]. Ако обективният фактор – това са природните и културните реалности, свойствени за едната страна и отсъстващи за другата, то субективният фактор се проявява в наличието на произволна избираемост, когато едни и същи реалности, еднакво характерни за две култури, намират различна трактовка във фразеологията на два езика.

2. Втората задача на нашия анализ е да се съпоставят различията в **плана на израз** във външната форма на аналогични ФЕ, съдържащи названия на цветове. Те, от своя страна, могат да бъдат от **количествен** или от **качествен характер**.

2.1. В първия случай **лексико-граматическите** различия се проявяват в:

2.1.1. **добавяне** и 2.1.2. **изпускане на думи** и в наложените във връзка с това трансформации в структурата на фразеологичните словосъчетания.

Например:

в БЕ: минава помежду ни черна котка
(‘обяснено по-горе’)

в РЕ: чёрная кошка пробежала

*

в БЕ: гледам някого като бик на червено

в РЕ: смотреть как бык на красную тряпку (‘обяснено по-горе’) и др.

Вижда се, че думите могат да бъдат добавяни или изпускани, без да се нарушава общият смисъл на словосъчетанието по силата на тяхното излишество.

2.2. Различията между ФЕ, които са от качествен характер, се проявяват в използването на различни граматически форми и думи.

2.2.1. По отношение на граматическите форми най-често срещаните разлики се проявяват в зависимост от типа на езика – синтетичен или аналитичен (например отсъствието на падежни форми в БЕ за разлика от РЕ).

2.2.2. Друга разлика между съпоставяните ФЕ в граматическо отношение е употребата на компонентите – съществителни или прилагателни имена – във форми, които се отличават по категорията число (ед. ч. и мн. ч.)

Например:

в БЕ: за черни дни (мн. ч. ‘за лошо неблагоприятно време’)

в РЕ: на чёрный день (ед. ч.)

*

в БЕ: описвам с черни бои (мн. ч. ‘представям в лоша светлина’)

в РЕ: нарисовать в чёрном цвете (ед. ч.) и др.

2.3. Особено интересни в съпоставителен план са **лексикалните различия**, които са по-често срещани при анализираният ФЕ в сравнение с отбелязаните по-горе граматически различия. Логическите отношения между номинациите при лексикалните различия се осъществяват най-често чрез **близкозначни форми** (синонимия).

2.3.1. Синонимията се проявява чрез използването на различни смислови или стилистични синоними като компоненти на ФЕ.

Например:

в БЕ: давам зелена улица (‘давам възможност нещо да се осъществи, като отстранявам препятствията’)

в РЕ: открывать зелёную улицу

*

в БЕ: червен (румен) като ябълка (‘много червен, румен’)

в РЕ: румяный като яблоко и др.

2.3.2. Както се вижда от примерите, определени лексикални различия между съпоставяните ФЕ се появяват и като резултат от наличието на различни фразеологични варианти, срещани и в двата езика. Безспорно наличието на значителен брой такива варианти в БЕ и РЕ прави възможна тяхната взаимозаменяемост и обогатява стилистичните възможности на двата езика.

3. Третият етап от проведения съпоставителен анализ между българските и руските ФЕ с компоненти названия на цветове е с оглед на тяхната **вътрешна форма**. Сред анализиранияте единици откриваме немалък брой устойчиви изрази, които се характеризират с изменения във вътрешната форма, което свидетелства за наличието на определена междуетникова асиметрия между тях. Известно е, че вътрешната форма – това е «образът, залягал в основата на названието и отразяващ един или няколко от признаците на назовавания обект, посредством който, от една страна, се облекчава обективизирането на формираното понятие за обекта, а от друга – се насочва и активизира същността на назовавания обект» [5, с. 82].

Освен това вътрешната форма на словесния знак указва на творческия характер на номинацията, на нейната субективност или обективност, както и на националните, историческите и културните особености на мисленето и светогледа на даден народ, който благодарение възможностите на езика, е в състояние словесно да разчленява и класифицира заобикалящата действителност. Ето защо в различните езици в качеството си на основа на названието могат да бъдат избрани различни черти на една и съща номинация, по силата на която се образуват различни по външна и вътрешна форма ФЕ (виж: [2, с. 62]). Например в БЕ и РЕ, независимо че в еднаква степен се свързват с признака *черен*, *денят* въобще и *петъкът* като название на определен ден от седмицата се съотнасят с различни образи (макар и фактически свързани), а оттам и с различна вътрешна форма.

в БЕ: черен петък ('лоши, тежки дни за преживяване')

в РЕ: чёрный день.

Известно е, че въпросът за вътрешната форма е пряко свързан с въпроса за значението на ФЕ, което не се изразява направо, както е при лексемите, а косвено чрез образ. Освен това при ФЕ, при които образът е ясен за възприемащия, е налице известна двуплановост – това означава възприемане едновременно и на значението на образа, и на значението на ФЕ [4, с. 105].

За значението на ФЕ е характерна и сетивност, конкретност, която въздейства на въображението и чувствата, и буди определени емоции. Именно тази сетивност, обусловеност от значението на образа, дава възможност да се разшифрова съответната ФЕ (т. е. нейната вътрешна форма, свързана с образа).

За обозначаване на признака *червен* (респективно *много черен*, *много жълт*) в българските и сръбските ФЕ се използват често пъти еднакви образи.

Срв. в БЕ: червен (румен) като ябълка/като мак

в РЕ: румяный как яблоко/как мак

*

в БЕ: черен като гарван/като катран

в РЕ: чёрный как галка/смоль

*

в БЕ: жълт като лимон

в РЕ: жёлтый как лимон.

С различен образ, а оттам и с различна вътрешна форма са свързани и редица ФЕ с компоненти зооними в двата езика.

Срв. в БЕ: бял бивол (аналогично *бяла врана*)

в РЕ: белая ворона ('обяснено по-горе')

*

в БЕ: червен кон (аналогично *червен петел*)

в РЕ: красный петух ('обяснено по-горе')

В този случай обаче прави впечатление, че в рамките на БЕ съществуват и такива единици, които са напълно еквивалентни на руските ФЕ, и които обогатяват стилистичните възможности на нашия език.

Вижда се, че различията във вътрешната форма между аналогичните ФЕ могат да

бъдат свързани с частична или пълна замяна на образа, заложен в основата на ФЕ (или на избрания признак), когато образите са близки асоциативно или са фактически свързани, или са далечни, но логически съотносими [1, с. 85]. От друга страна, различията във вътрешната форма на такива ФЕ безспорно трябва да се обясняват с тяхната историческа и националнокултурна специфика. Очевидно различните образи, залегнали в посочените по-горе ФЕ, свидетелстват за различните националнокултурни асоциации в съпоставяните езици. Подобни езикови факти дават основание в тях да се търси проявата на специфични черти на националната култура, тъй като представляват определени стереотипи на народното самосъзнание с цел самоидентификация (вж.: [6, с. 215]).

4. Анализираният на четвъртия етап различия в **съотношението между форма и съдържание** (с оглед функционирането на ФЕ) се проявяват в тяхната асиметрия. Това означава, че един и същ израз в различните езици придобива: 1. **различни значения (многозначност)** и обратно 2. една и съща ситуация се описва чрез изрази, различни по своя състав, но с **еднакво значение (синонимия)**.

4.1. В първия случай става въпрос за аналогични по форма ФЕ, при които се проявяват определени семантични различия в различните езици.

Например:

в БЕ: черно на бяло ('писмен документ за нещо')

в РЕ: чёрным по белому ('1. свършено ясно, категорично (да се каже, да се напише); 2. писмено зафиксирание на нещо').

Вижда се, че различията засягат и броя на значенията, с които се използва дадената ФЕ (срв. в БЕ – едно значение, в РЕ – две значения).

4.2. Синонимията пък се проявява при различни ФЕ, които имат еднакво значение (при различна вътрешна и външна форма)

Например:

в БЕ: млад и зелен/зелена глава ('неопитен')

в РЕ: зелёный конёц

*

в БЕ: гледам през черни очила ('възприемам песимистично нещата')

в РЕ: видеть всё в чёрном цвете и др.

Очевидно е, че посочените различия между ФЕ в съпоставяните езици могат да се възприемат като отражение на различни аспекти на една и съща ситуация.

В резултат на проведения съпоставителен анализ между ФЕ с компоненти названия на цветове в БЕ и РЕ можем да направим следните изводи:

1. В съпоставяните езици такива ФЕ са продуктивни като прави впечатление по-голямото богатство и разнообразие на екцерпираните български ФЕ.

2. Съпоставката на тези ФЕ в двата езика в плана на съдържанието ги различава като еквиваленти и аналози, като нерядко откриваме и такива аналогични ФЕ, при които компонентът цвят в единия език липсва или е заменен с друг. При една немалка част от ФЕ не откриваме съответствия в другия език като проява на езикова асиметрия.

3. В плана на израза различията между анализираните ФЕ, които имат симетричен характер и могат да бъдат качествени или количествени, засягат както лексикалната, така и граматическата структура на ФЕ. В първия случай лексико – граматическите различия се проявяват в добавяне или изпускане на думи, а във втория – в използването на различни граматични форми и думи. Лексикалните различия са най – често срещаните сред ФЕ.

4. Различията във вътрешната форма между тези ФЕ са свързани както с частичната замяна на образа, така и с пълната му замяна. Такива различия са обусловени най – често от наличието на определен културен компонент в значението им – т. е. налице е определена националнокултурна специфика при тях.

5. Разликите в съотношението между форма и съдържание на изследваните ФЕ (като проява на междуетикова асиметрия) се извяват чрез различни значения, които придобива един и същ израз в различните езици (многозначност) и чрез описание на една и съща ситуация чрез различни по своя състав изрази (синонимия) в тях.

6. Установената близост между ФЕ с названия цветове в БЕ и РЕ се дължи на факта, че като родствени езици и култури, те предоставят редица общи черти и сходства (на общославянска основа), а различията (в това число и националнокултурните) – на обособения езиков развой и различното народно-самосъзнание на българи и руси.

ЛИТЕРАТУРА

1. Влахов, С. Непреводимото в превода / С. Влахов, С. Флорин. – С., 1990.
2. Гак, В. Г. Особенности библейских фразологизмов в русском языке (в сопоставлении с французскими библеизмами) / В. Г. Гак // Вопросы языкознания. – 1997. – № 5. – С. 55–64.
3. Недкова, Е. Фразеологично богатство в творчеството на А. Константинов / Е. Недкова. – Русе, 2003.
4. Ничева, К. Българска фразеология / К. Ничева. – С., 1987.
5. Русев, Р. Същност и особености на лексикалната номинация в романите на Д. Димов и Г. Караславов : кандидатска дисертация / Р. Русев. – В. Търново, 1989.
6. Телия, В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспект / В. Н. Телия. – М., 1996.